

A Reflection on the Potential of Einar Turkowski's Picture Books Based on P4C Components

Zahra Abdollahi^{*}, Ali Boozari^{}**

Hossein Sheykh Rezaee^{*}**

Abstract

The Philosophy for Children (P4C) program aims to cultivate critical, creative, caring, and collaborative thinking to address children's social and educational challenges. This study, instead of delving into the details of the P4C program, examines the question: What potential do Einar Turkowski's picture books have for use in the P4C program? The findings reveal that Einar Turkowski's works enhance thinking by creating an emotional experience intertwined with reasoning. These books align with epistemic, ethical, political, and aesthetic criteria, incorporating ambiguity, complexity, and playful elements that simultaneously engage the reader's imagination and emotions. The semantic gaps between content and illustrations provide an opportunity for critical reflection and understanding new values and experiences. The presence of human and fantasy characters, open endings, and diverse aesthetic styles make these works suitable tools for immersing children in different characters, places, and times. These features invite readers to engage in dialectical dialogue, guiding them to contemplate concepts such as ethics, identity, and values. Therefore, Einar Turkowski's picture books are valuable tools for advancing the objectives of P4C and fostering critical and creative thinking in children.

* MA in Illustration, Graphic Design and Illustration Department, Visual arts Faculty, Iran University of Art, Tehran, Iran, neda.abdollahi1@gmail.com

** Assistant Professor, Graphic Design and Illustration Department, Visual arts Faculty, Iran University of Art, Tehran, Iran (Corresponding Author), a.boozari@art.ac.ir

*** Assistant Professor, Iranian Institute of Philosophy, Science Studies Division, Tehran, Iran, sheykhrezaee@irip.ac.ir

Date received: 28/04/2024, Date of acceptance: 11/11/2024, Date Printed: 07/11/2025

Keywords: P4C, illustration, picture books, picture books in P4C, Einar Turkowski.

Introduction

Picture books, particularly in the context of the Philosophy for Children (P4C) program, are effective tools for cultivating philosophical thinking and analyzing complex concepts. This study examines Turkowski's *The Night Watchman* as an example of picture books that specifically stimulate children's philosophical curiosity and intellectual engagement. The aim is to analyze the interplay between text and image in *The Night Watchman* and explore how this book can be utilized in philosophical programs, especially P4C. To this end, concepts such as truth, perception, observation, and signs in *The Night Watchman* will be examined using a philosophical methodology.

Materials and Methods

This study analyzes the content of Turkowski's *The Night Watchman*, utilizing methods rooted in the P4C framework, which aims to cultivate philosophical thinking in children through interactions with picture books. In this process, not only the book's text but also its images were thoroughly analyzed to understand the relationship between text and image and their impact on children's thought processes. Additionally, insights from previous analyses of philosophical concepts in other picture books were incorporated into this research.

Discussion and Results

Turkowski's *The Night Watchman*, with its aesthetic and symbolic features, provides a suitable platform for fostering philosophical thought in children. The book's careful integration of text and image enables the presentation of complex philosophical concepts such as truth, observation, signs, and symbols in an accessible and engaging manner for children. The illustrations in this book not only capture children's emotions but also stimulate their critical and philosophical thinking.

Particularly, as *The Night Watchman* directly addresses philosophical questions about truth and perception, children can use it as a tool to pose questions about the world around them.

The story's characters, such as Mrs. Marlot, serve as symbolic representations of curiosity and observation, indirectly introducing philosophical concepts. These characters and their associated images engage children in philosophical questioning, helping them develop the ability to analyze and evaluate different ideas. Furthermore,

the structural and thematic design of *The Night Watchman* encourages readers to think deeply about complex relationships between humans and the world around them.

The study's findings demonstrate that picture books can act as effective tools for teaching philosophy to children. These books not only serve as mediums for conveying philosophical concepts but also create opportunities for deeper reflection and exploration of intricate issues such as truth and perception in children's minds. Consequently, incorporating picture books into the P4C program can offer a novel and effective approach to nurturing philosophical thought in children.

Conclusion

This study concludes that picture books like Turkowski's *The Night Watchman*, with their aesthetic and symbolic features, are not only beneficial for stimulating children's curiosity and philosophical questioning but also serve as effective tools for fostering critical and philosophical thinking. The integration of text and image in these books presents complex concepts such as truth, observation, signs, and symbols in an accessible way for children. Using these books in the P4C program can effectively invite children to philosophical thinking and critical analysis, creating a suitable space for posing questions and examining various concepts in their minds.

Bibliography

- Ann, M. Sharp. Ronald, F. Reed. (1992). *Studies in Philosophy for Children, Harry Stottlemeier's Discovery*. Philadelphia: Temple University Press.
- Bagheri-Nowparast, Khosrow. (2015). *Philosophy for Children in Balance: A Critical View from the Perspective of Islamic Philosophy of Education*. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. [in Persian]
- Ciecierski, L. Nageldinger, J. Bintz, W. Moore, S. (2017). "New Perspectives on Picture Books". *Athens Journal of Education*. 4 (2): 123-136.
- Crawford, P. A, Hade. D. (2000). "Inside the Picture, Outside the Frame: Semiotics and the Reading of Wordless Picture Books". *Article in Journal of Research in Childhood Education (Psychology Database)*. 15 (1). 66-80.
- Driggs Wolfenbarger, C. & Sipe, L. (2007). "A Unique Visual and Literary Art Form: Recent Research on Picture books". *Language Arts, University of Pennsylvania*. 83 (3). 273-280.
- Kidd. B. K. (2020). *Theory for Beginners: Children's Literature as Critical Thought*. New York: Fordham: University Press.
- Lawrence R. Sipe. (2006). "Picturebooks as Aesthetic Objects". *University of Pennsylvania Literacy Teaching and Learning*. 6 (1). 23-42.
- Lewis. D. (2001). "Reading contemporary picturebooks: Picturing text". London: Routledge. 9.

- Morris, K. (2016). *Philosophy with Picturebooks*. South Africa: University of Cape Town.
- Morris, K. Haynes, J. (2012). *Picture books, Pedagogy and Philosophy*. New York: Routledge.
- Naji, Saeed. (2011). *Philosophical Inquiry for Children and Adolescents (Volume 2)*. Tehran: Institute for Humanities Studies. [in Persian]
- Naji, Saeed. (2011). *Philosophical Inquiry for Children and Adolescents [Conversations with Pioneers]*. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. [in Persian]
- Naji, Saeed; Marashi, Mansour. (2015). "Philosophical Adequacy in Stories for Children and Adolescents." *Thinking and Children*, Institute for Humanities and Cultural Studies, Vol. 6, No. 6: 87–111. [in Persian]
- Pirani, Zabih; Sarmadi, Mohammad Reza; Seyfi, Mohammad; Abdollahi-Pour, Roya. (2019). "The Impact of the Philosophy for Children (P4C) Program on Students' Ethical Attitudes and Explaining Its Components from the Perspective of the Quran." *Research in Islamic Education Issues*, Vol. 27, No. 43: 113–143. [in Persian]
- Qabbai, Mahsa. (2008). "Let's Experience Seeing." *Roshd Art Education*, No. 15: 30–36. [in Persian]
- Serafini, F. (2011). "Expanding Perspectives for Comprehending Visual Images in Multimodal Texts". *Journal of Adolescent & Adult Literacy*, 54 (5): 342-350.
- Sheykhrezaei, Hossein. (2015). *Practicing Science in the Community of Inquiry*. Tehran: Institute for Humanities Studies. [in Persian]
- Yaridahnavy, Morad. (2015). *An Introduction to the Philosophy for Children Program*. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. [in Persian]
- Stanton, J. (1998). "Commentary The Important Books Appreciating the Children's Picture Book as a Form of Art". University of Chicago Press on behalf of the Smithsonian American Art Museum. 12 (2). 2-5.
- Turkowski, E. (2015). *Die Nacht Wanderin*. German: Mixtvision Medienges.
- URL 1: <https://www.literaturfestival.com/autoren-en/autoren-2008-en/einar-turkowski>. 2022-07-10.
- URL 2: [https:// www. Goethe-Institut Kolumbien](https://www.Goethe-Institut-Kolumbien.de). 2021-11-07.
- URL 3: https://www.deutschlandfunk.de/der-kuenstler-einar-turkowski-von-fischwolken-und.1202.de.html?dram:article_id=408221. 2021-12-7.
- URL 4: [ویکی - دانشنامه آزادحس \(wikipedia.org\)](https://fa.wikipedia.org). 2022-6-18.

تأملی بر پتانسیل‌های کتاب تصویری آینار تورکوفسکی بر مبنای مؤلفه‌های برنامه فبک^۱

زهره عبدالهی*

علی بوذری**، حسین شیخ‌رضایی***

چکیده

برنامه «فلسفه برای کودکان و نوجوانان» (فبک) با هدف تقویت تفکر نقادانه، خلاقانه، مراقبتی و مشارکتی، به شناخت و حل چالش‌های اجتماعی و آموزشی کودکان می‌پردازد. این پژوهش به‌جای پرداختن به جزئیات برنامه فبک، به بررسی این پرسش می‌پردازد که کتاب‌های تصویری آینار تورکوفسکی چه ظرفیت‌هایی برای استفاده در برنامه فبک دارند؟

نتایج نشان می‌دهد که آثار تورکوفسکی قدرت تفکر را با ایجاد تجربه‌ای احساسی همراه با تعقل تقویت می‌کنند. این کتاب‌ها با معیارهای معرفتی، اخلاقی، سیاسی و زیبایی‌شناختی مرتبط بوده و از ابهام، پیچیدگی و جنبه‌های بازی‌گوشانه برخوردارند که تخیل و احساسات خواننده را به‌طور هم‌زمان درگیر می‌کنند. شکاف‌های معنایی میان محتوا و تصاویر نیز فرصتی برای تأمل انتقادی و درک ارزش‌ها و تجربیات جدید فراهم می‌آورند.

حضور شخصیت‌های انسانی و فانتزی، پایان‌های باز و سبک‌های متنوع زیبایی‌شناختی، این آثار را به ابزاری مناسب برای غوطه‌ور کردن کودکان در شخصیت‌ها، مکان‌ها و زمان‌های مختلف تبدیل کرده است. این ویژگی‌ها خواننده را به گفت‌وگویی دیالکتیکی دعوت می‌کند و

* کارشناس ارشد تصویرسازی، گروه ارتباط تصویری و تصویرسازی، دانشکده هنرهای تجسمی، دانشگاه هنر ایران، تهران، ایران، neda.abdollahi1@gmail.com

** استادیار، گروه ارتباط تصویری و تصویرسازی، دانشکده هنرهای تجسمی، دانشگاه هنر ایران، تهران، ایران (نویسنده مسئول)، a.boozari@art.ac.ir

*** استادیار، موسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران، گروه مطالعات علم، ایران، تهران، sheykhrezaee@irip.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۰۹، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۲۱، تاریخ چاپ: ۱۴۰۴/۰۸/۱۶

او را به تفکر در مورد مفاهیمی همچون اخلاق، هویت و ارزش‌ها سوق می‌دهد. بنابراین، کتاب‌های تصویری تورکوفسکی ابزار ارزشمندی برای توسعه اهداف فیک و رشد تفکر نقادانه و خلاقانه در کودکان به شمار می‌روند.

کلیدواژه‌ها: فیک، تصویرگری، کتاب تصویری، کتاب‌های تصویری در برنامه فیک، آبنار تورکوفسکی.

۱. مقدمه

دیرینگی فلسفه‌ورزی به تاریخ تعلیم و تربیت در اندیشه‌های سقراط ریشه دارد که برای تبیین‌گری و آگاهی‌بخشی به جامعه «به روش دیالکتیک [منش و روش گفت‌وگویی سقراط] حس کنجکاوای جوانان را ترغیب می‌کرد». یکی از موفق‌ترین تلاش‌ها در ایجاد برنامه‌ای منسجم، برنامه فلسفه برای کودکان است (پیرانی و دیگران، ۱۳۹۸: ۱۱۴). در این فلسفه آموزشی از فلسفه‌ورزی (Doing philosophy) برای واداشتن ذهن کودک به تلاش در جهت پاسخ‌گویی به نیاز و اشتیاقی بامعنا سود برده می‌شود (یاری‌دهنوی، ۱۳۹۴: ۲۱).

از نظر لیپمن (Matthew Lipman) (۱۹۹۳)، متیوز (Gareth B. Matthews) (۱۹۹۲، ۱۹۹۳)، و دیگران (وارتنبرگ ۲۰۰۹؛ مولون ۲۰۱۲)، کودک فلسفی، کودکی است که بیان شفاهی‌اش شبیه ایده‌های فلاسفه معتبر دانشگاهی است و کتاب‌های تصویری انتخاب‌شده بر اساس مضامین و موضوعات فلسفی کلاسیک است. در بین رویکردهای P4C، می‌توان به فلسفه با کتاب‌های تصویری اشاره داشت که از سوی کارین موریس (Karin Murriss) (۱۹۹۲) معرفی شد و با همکاری جوآنا هاینز (Joanna Haynes)، پس از ملاقات آن‌ها در سال ۱۹۹۴، توسعه یافت. تحقیقات ادبیات کودکان که اغلب نقاط مرجع کلاسیک به شمار می‌روند، استدلال می‌کنند که کتاب‌های تصویری شامل دو سیستم نشانه‌ای کاملاً وابسته به هم (تصاویر و کلمات) هستند. با این استدلال، خواننده به‌واسطه این دو نظام نشانه‌ای مختلف به جهات مختلف معناسازی کشیده می‌شود. جهت خطی متن خوانندگان را به ادامه خواندن دعوت می‌کند، درحالی‌که تصاویر آن‌ها را به تفکر وامی‌دارد. مهم‌تر از همه، تجربه «شکاف» بین متن و تصویر ممکن است با بزرگ‌تر شدن افراد متفاوت شود.

دیوید لوئیس (David Lewis)، محقق ادبیات کودکان، به‌طور استعاری توضیح می‌دهد که چگونه در کتاب‌های تصویری معاصر

تأملی بر پتانسیل‌های کتاب تصویری آینار تورکوفسکی ... (زهره عبدالهی و دیگران) ۲۳۷

[کلمات] هرگز «فقط کلمات» نیستند. آن‌ها همیشه جزئی، ناقص و ناتمام و منتظر کالبد تصاویر هستند. در همین راستا، تصاویر همیشه دربرگیرنده معنای روایی بالقوه، نامشخص، ناتمام و در انتظار تکمیل مفاهیم توسط کلمات هستند، اما کلمات و تصاویر از خارج از کتاب تصویر آمده‌اند (Lewis: 2001, 9).

خواندن کتاب‌های تصویری از نظر فلسفی فرآیندی نیست که بفهمیم تصاویر چه چیزی را نشان می‌دهند یا معنای واقعی کلمه را بیان کنند، بلکه نیازمند حساسیت بررسی متناظر گفته‌ها و ناگفته‌ها است. این قضاوت‌ها اغلب پیچیده و غیرقابل پیش‌بینی و شامل پاسخ‌های احساسی، تخیلی و مستدل هستند. نه لزوماً با تمرکز بر مفاهیم فلسفی که برای بزرگسالان جالب است کودک، کودک متفکر، کودک فیلسوف بالغ در اجتماعات تحقیق با همسالان الگوبرداری شده است. در مقابل، «فلسفه از طریق کتاب‌های تصویری، کودکان را درگیر پرسش‌هایی دربارهٔ سناریوهای خارق‌العاده در خلأ بین واقعیت و خیال می‌کند که صرفاً در مورد جهان به شکل ماهوی آن نیست» (Murriss, 2016: 4-6).

پژوهش حاضر، به پیدایش مفاهیم فبک و کتاب‌های تصویری و مشخصات این کتاب‌ها در برنامهٔ فبک می‌پردازد و سپس یکی از کتاب‌های تصویری آینار تورکوفسکی (Einar Turkowski)، تصویرگر آلمانی، از منظر برنامهٔ فبک مورد مطالعه قرار می‌دهد. تحلیل‌ها بر اساس معیارهای تصویری و محتوایی فبک انجام شده است که بر تشویق به تفکر انتقادی، خلاق و مراقبتی تأکید دارد. این معیارها به مخاطب کمک می‌کند تا به کمک تصاویر و محتوای کتاب، ارتباطی عمیق‌تر با موضوعات مختلف برقرار کرده و درک خود از مسائل اخلاقی، اجتماعی و علمی را گسترش دهد. انتخاب این روش به دلیل تناسب آن با ویژگی‌های مورد نیاز در برنامهٔ فبک و تأثیر آن بر تحریک تفکر در مخاطب بوده است. با توجه به این موضوع که آثار آینار تورکوفسکی با فلسفه و تفکر، تفکر انتقادی، تفکر خلاقانه همراه است و فضایی برای پرس‌وجوی فلسفی ایجاد می‌کند که منجر به یادگیری و رشد کودکان می‌شود، می‌توان آن‌ها را گونه‌ای از کتاب‌ها دانست که محتوا و تصاویر مشارکتی مکمل در تفکر و انواع آن دارند. کتاب شب‌گرد به دلیل برخورداری از کیفیت‌های تصویری بالا و محتوای منطبق با معیارهای فبک، نمونه‌ای مناسب برای بررسی در این حوزه بوده است. همچنین این کتاب به دلیل ساختار داستانی و نحوه استفاده از تصاویر سیاه‌وسفید و موضوعات چالش‌برانگیز، بستری برای ایجاد پرسش‌های فلسفی و تحریک تفکر در مخاطب فراهم می‌کند که کاملاً با اهداف پژوهش هماهنگ است.

۲. پیشینه تحقیق

سعید ناجی و منصور مرعشی (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان «کفایت فلسفی در داستان‌های فلسفه برای کودکان و نوجوانان» به ملاک‌های داستان‌ها برای برنامه فبک پرداخته‌اند. این ملاک‌ها شامل کفایت روان‌شناختی، کفایت ادبی و کفایت فلسفی هستند. این پژوهش به‌طور خاص به کفایت فلسفی کتاب *d/* پرداخته است. در این مقاله کفایت فلسفی از دو جهت محتوا و فرم (شکل) مورد بررسی قرار گرفته است. نتایج نشان‌دهنده آن است که با در نظر گرفتن ویژگی‌ها از منظر کفایت فلسفی، می‌توان داستان‌هایی را برای برنامه فبک طراحی کرد که مشخصاتی از جمله درون‌مایه فلسفی و انعکاس مباحث بحث‌برانگیز فلسفی و همچنین مباحث فلسفی مربوط به زندگی کودکان در بعد محتوا و لزوم ورود فلسفه و داستان‌های فلسفی به‌صورت نظام‌مند به ساختار زندگی کودکان را شامل می‌شوند و بنابراین الگوسازی در داستان‌ها در بعد فرم را هم دربرمی‌گیرند.

فرانک سرافینی (Frank Serafini) (۲۰۱۱) با عنوان «گسترش چشم‌اندازها برای درک تصاویر بصری در متن‌های چندحالتی» اشاره کرد. نویسنده به این موضوع اشاره می‌کند که متن‌هایی که نوجوانان امروزه با آن روبرو می‌شوند، اغلب چندحالتی هستند، یعنی حالت‌های مختلفی از جمله تصاویر بصری، ابرمتن و عناصر طراحی گرافیک همراه با متن نوشتاری را شامل می‌شوند. نویسنده سه دیدگاه دیگر برای درک متون چندحالتی ارائه می‌دهد: ۱- تئوری هنر و انتقاد؛ ۲- دستور زبان طراحی بصری و ۳- سواد رسانه‌ای.

همچنین کتاب کنت. بی. کید (Kenneth B. Kidd) (۲۰۲۰) با عنوان *نظریه برای تازه‌کاران: ادبیات کودکان به‌عنوان یک تفکر انتقادی*، بیان می‌کند که بعد از قرن‌ها نادیده گرفتن کودکان، اکنون فلاسفه کودک را یک موضوع ایده‌آل می‌دانند. وی معتقد است، اگرچه فلسفه برای کودکان و نظریه برای تازه‌کاران است، اما باید ادبیات کودکان را به‌عنوان ادبیاتی برای خردسالان و حتی شاید ادبیاتی جزئی را که دلوز و گواتاری نظریه‌پردازی کرده‌اند، توصیف کنیم.

کارول دریگز ولفنبارگر (Carol Driggs Wolfenbarger) و لارنس سیپ (Lawrence R. Sipe) (۲۰۰۷) در پژوهشی با عنوان «یک فرم هنری تصویری و ادبی منحصربه‌فرد: تحقیقات اخیر در مورد کتاب‌های تصویری» بیان می‌کنند که کتاب‌های تصویری تبیین‌گر یک شکل هنری بصری و ادبی منحصربه‌فرد هستند که خوانندگان جوان و پیر را در سطحی از یادگیری و لذت مشغول می‌کند؛ اما این فرم به‌سرعت در حال تغییر است و به‌نوبه خود امکانات جدیدی برای آموزش و تحقیق ایجاد می‌کند. آگاهی از تحولات اخیر کتاب‌های تصویری و روش‌های خواندن این

تأملی بر پتانسیل‌های کتاب تصویری آینار تورکوفسکی ... (زهره عبدالهی و دیگران) ۲۳۹

کتاب‌ها، مخاطبان را قادر می‌سازد تا در مورد اهمیت کتاب‌های تصویری در برنامه‌درسی، گفت‌وگوهای مثبتی را آغاز و جهت‌گیری‌های جدیدی را در تحقیقات ایجاد کنند. این پژوهش راهبرد مناسبی در بیان تصویرسازی و فکرپروری است. مفاهیم فلسفی را از طریق تصویرسازی با محتوا پیوند می‌دهد و فضایی مناسب برای اندیشیدن و فکرپروری فراهم می‌کند.

۳. روش تحقیق

این پژوهش از منظر رویکرد، پژوهشی کیفی و از منظر هدف پژوهشی، کاربردی محسوب می‌شود. داده‌های این پژوهش به شیوه توصیفی-تحلیلی و بر اساس مبانی برنامه فلسفه برای کودکان (فبک) مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. انتخاب روش کیفی و رویکرد توصیفی-تحلیلی به دلیل تأکید بر جزئیات و عمق‌نگری بوده و به پژوهشگر این امکان را می‌دهد تا ابعاد مختلف کتاب را از نظر بصری و معنایی بررسی کرده و با تحلیل عمیق‌تری به ماهیت و پیام‌های موجود در کتاب پردازد. جمع‌آوری اطلاعات و داده‌ها به شکل کتابخانه‌ای با استفاده از منابع مکتوب چاپی و برخط انجام گرفته است. جامعه آماری این پژوهش کتاب تصویری شب‌گرد اثر تورکوفسکی است که با استفاده از ملاک‌های تعریف‌شده برای محرک‌های فکری در فبک مورد ارزیابی و تحلیل قرار گرفته‌اند. با توجه به خصوصیات یک اثر تصویری منطبق با رویکرد فبک و همچنین با جست‌وجو در فضای مجازی و بررسی کتاب‌های تصویری منتشرشده، کتاب تورکوفسکی به‌عنوان نمونه تحلیل انتخاب و بررسی شده است. با توجه به محدودیت مقاله، شش شب از دوازده شب از این کتاب انتخاب شده که ارتباط بیشتری با معیارهای فکرپروری با کتاب‌های تصویری در برنامه فبک، مواردی چون تصاویر ابتکارآمیز، تخیل، تصور افقی و عمودی، متون کارناوالسکی، هوشمندی احساسات، معانی مبهم و غیره داشته است.

۴. مبانی نظری پژوهش

فلسفه برای کودکان و نوجوانان (فبک) یا فکرپروری برای کودکان و نوجوانان برنامه‌ای برای آموزش تفکر عمیق و فلسفی است که به پرورش قدرت استدلال، داوری و تمیز در کودکان و نوجوانان می‌پردازد و دست‌کم سه گونه تفکر نقادانه، تفکر خلاقانه و تفکر مراقبتی می‌شود و با توجه به تمرکز این پژوهش به تصویرگری شرحی نیز در خصوص ماهیت بصری

کتاب‌های تصویری ارائه می‌شود و به واسطه آن به بیان ویژگی‌های و پتانسیل‌های کتاب تورکوفسکی در برنامه فبک می‌پردازیم.

۵. فلسفه برای کودکان

یکی از رویکردهای نوین در تعلیم و تربیت، «برنامه فلسفه برای کودکان (philosophy for children (P4C))» است. وقتی سخن از «فلسفه برای کودکان» به میان می‌آید، ذهن با پرسش‌هایی مواجه می‌شود که حاکی از ابهام‌هایی در این تعبیر است. فلسفه برای کودکان، طبق نظر لیپمن، آخرین دستاورد فلسفه کاربردی است. «در برنامه فلسفه برای کودکان، فلسفه به معنای روش دیالکتیک سقراطی یا به معنی کندوکاو فکری یا پژوهش و جست‌وجوی حقیقت یا به‌طور کلی به‌عنوان تمامی مهارت‌های لازم برای اخذ یک تصمیم درست یا معقول است» (ناجی، ۱۳۹۰: ۱-۱۴). یکی از مفاهیم کلیدی در این برنامه مفهوم «شگفتی» در کل متن است که با اصطلاحات بازی و افسون هم‌خوانی دارد. به‌طور فزاینده‌ای، شگفتی از دوران کودکی آغاز و با کودکی همراه است (Kidd, 2020: 1-2). اگر فلسفه با شگفتی آغاز می‌شود، می‌توان گفت که به‌عنوان گفت‌وگوی بازتابنده پدیدار می‌شود و بینش آن زندگی را غنی و پربارتر می‌کند (Sharp, Reed, 1992: 7). لیپمن برنامه P4C را به امید افزایش آزادی فکری و کشف ظرفیت کودک طراحی کرد. او در کتاب *فلسفه به مدرسه می‌رود (Philosophy Goes to School)* می‌نویسد: «کل تجربه مدرسه کودک باید مملو از فرصت‌های شگفت‌انگیز، همراه با تنش‌های احتمالی هیجان‌انگیز، اسرار و سوسه‌انگیز و همچنین با روشن‌سازی‌های جذاب باشد» (Kidd, 2020: 10).

رویکرد اثبات‌گرایانه آموزشی کنونی، طرفداران P4C را بر آن داشت تا با اشاره به مفید بودن آن از نظر ارتقای استانداردها، آموزش مهارت‌های تفکر، خلاقیت، شهروندی، شمول و سواد عاطفی افزودن این برنامه به برنامه درسی موجود را توجیه کنند. فلسفه برای کودک می‌تواند خانه ترکیبی پیچیده‌ای از ایده‌های آموزشی و سنت‌های فلسفی باشد، زیرا مخاطبان این رویکرد را به‌طور ریزوماتیک (Rhizomatically) در زمینه‌های فرهنگی، قومی، مذهبی و اجتماعی، اقتصادی خود قرار می‌دهند و این عمل را با هویت و باورهای خود القا می‌کنند (Murris, 2016: 3). «فلسفه برای کودکان» شهرت جهانی دارد و در اغلب کشورهای آمریکای شمالی، اروپا، آمریکای جنوبی و آسیا جای خود را باز کرده است و در آفریقا نیز شتاب رو به رشدی دارد. گاهی اوقات P4C نشان‌دهنده جهت جدیدی در تئوری و عمل آموزشی است. اغلب اوقات نیز

تأملی بر پتانسیل‌های کتاب تصویری آینار تورکوفسکی ... (زهره‌ا عبدالمهدی و دیگران) ۲۴۱

با برنامه‌های درسی یا فلسفه‌های بومی ادغام می‌شود. لیپمن را بنیان‌گذار P4C می‌دانند، اما یکی دیگر از شخصیت‌های محوری این برنامه گرت متیوز، استاد فلسفه در دانشگاه ماساچوست آمهرست (University of Massachusetts Amherst) و نویسنده کتاب‌های فلسفه و کودک خردسال (*Philosophy and the Young Child*) (۱۹۸۰)، گفت‌وگو با کودکان (*Dialogues with Children*) (۱۹۸۴) و فلسفه کودکی (*Philosophy of Childhood*) (۱۹۹۴) بود. انجمن ادبیات کودکان (ChLA) در سال ۱۹۷۲، دو سال پس از انتشار کتاب اکتشاف‌های استوتلمایر اثر لیپمن، تشکیل شد و متیوز از دهه ۱۹۷۰ به بعد مستقیماً با پژوهش‌های ادبی درگیر شد، حتی مقاله‌ای با عنوان «فلسفه به‌مثابه بازی کودک» در کنفرانس انجمن ادبیات کودکان (۱۹۹۰) ارائه کرد (Kidd, 2020: 1-29). در نتیجه، مفهوم «فلسفه برای کودکان»، به‌عنوان رویکرد انتخابی متیو لیپمن، به معنای مجهز کردن کودکان به «روش تفکر عملی در فلسفه» متولد شد که برای تمایز بین «برنامه رسمی فلسفه برای کودکان» به معنای «انتقال اندیشه‌های فلسفی محض به کودکان» و سایر رویکردها مانند «فلسفه با کتاب‌های تصویری» انتخاب شده بود (Murris, 2016: 1-8).

نسل اول تلاش‌گران در حوزه فلسفه و کودک با پیشگامی لیپمن همراه بود که عنوان «فلسفه برای کودکان» (فبک) را به ارمغان آورد، اما چنان‌که استفن اینگلهارت (Englhart) (۱۹۹۷) اظهار می‌کند، جریان فبک با به هم پیوستن سه حرکت در دهه ۱۹۷۰ جایگاه خود را استحکام بخشید. بسط و گسترش نسل اول را می‌توان در سه گام توضیح داد: گام نخست را متیو لیپمن برداشت، گام دوم را گرت متیوز برداشت که از مفهوم «فلسفه با کودکان» (*Philosophy with children*) استفاده کرد که تا حدی متفاوت با اصطلاح مرسوم لیپمن، یعنی فلسفه برای کودکان بود. گام سوم را اکهارد ماتینز (Ekkehard Martens) برداشت. او نیز تفکر نقادانه را بسیار مهم می‌دانست، اما به نظریات یورگن هابرماس (Jurgen Habermas) گرایش داشت و در گفت‌وگو از عمل اجتماعی دفاع می‌کند. نسل دوم با کارین موریس، از همکاران لیپمن، آغاز می‌شود که نگرش خاصی به فلسفه برای کودکان داشت و بر رابطه دموکراتیک با کودکان بیشتر تأکید و از کتاب‌های تصویری استفاده می‌کرد. در سال ۱۹۹۲، لیپمن از وی خواست برای جلوگیری از هرگونه ابهامی از اصطلاح «فلسفه برای کودکان» استفاده نکند. از این‌رو، موریس تعبیر «فلسفه با کودکان» (فباک) را به کار گرفت و دیگران نیز پس از وی از آن استفاده کردند و به‌این‌ترتیب، نسل دوم برای پیوند فلسفه و کودک شکل گرفت (باقری‌نوع‌پرست، ۱۳۹۴: ۲۷-۲۸).

۶. کتاب‌های تصویری

اصطلاح کتاب تصویری در ادبیات انگلیسی ممکن است با چندین املا پیدا شود: Picture Book، Picture-Book و Picturebook. با این حال، کلمه مرکب «کتاب تصویری» اتحاد متن و هنر را به رسمیت می‌شناسد که به چیزی فراتر از آنچه اشاره دارد که هر فرم به‌تنهایی بیان می‌کند (Wolfenbarger & Sipe, 2007: 273).

برای قرن‌ها، مردم معنا را از طریق تصاویر، بدون کمک متون نوشتاری، منتقل می‌کردند. قبل از این که «گفت‌وگوها» (Talkies) به پیش‌زمینه بیایند، تماشاگران سینما فیلم‌های صامت را تماشا می‌کردند که در آن داستان‌های بصری، بدون بهره‌مندی از کلام گفتاری یا حتی زیرنویس یا دیگر نشانه‌های چاپی، بر روی پرده می‌رفت. در هر یک از این موارد، مجموعه‌ای از تصاویر نشان‌دهنده متنی بصری بود که مخاطب را به تعامل دعوت می‌کند؛ متنی که از بینندگان درخواست می‌کند تا درک فردی و جمعی خود از داستان تصویری را به اشتراک بگذارند. تصاویر این متون همچون دعوت‌نامه‌هایی برای خوانندگان هستند تا با توجه به پیشینه دانشی، تجربیات شخصی و تاریخ‌های اجتماعی خود و به‌واسطه‌ی نشانه‌های بصری ارائه‌شده در تصاویر، خوانش‌های خود را ارائه دهند و معنا و روایت‌های خود را بسازند (Crawford, Hade, 2000: 66).

ساترلند (Sutherland) و هرن (Hearne) (۱۹۷۷) بر این باور هستند که «کتاب تصویری کتابی است که در آن تصاویر یا بر متن غالب هستند یا به همان اندازه مهم هستند». هدف آن‌ها ارائه تعریفی است که «گسترده‌ترین امکانات ژانر» را در برگیرد. استویگ (۱۹۹۵) بر کتاب تصویری داستانی تمرکز دارد که در آن داستان و تصاویر از اهمیت مساوی برخوردارند. این دو عنصر با هم یک واحد هنری را تشکیل می‌دهند که در مجموع قوی‌تر از هر یک از آن‌ها است. بحث حاضر از معیار کیفر (Present discussion for lows Kiefer's) (۱۹۹۵) در مورد وابستگی متن و تصاویر پیروی می‌کند و توضیح مارانتز (۱۹۷۷) را اضافه می‌کند که

یک کتاب تصویری، برخلاف یک کتاب مصور، به‌درستی به‌عنوان یک واحد در نظر گرفته می‌شود که همه بخش‌های تعیین‌شده را یکپارچه می‌کند. مجموعه‌ای که در آن روابط بین جلد، آستر بدرقه، تایپوگرافی و تصاویر برای درک کتاب بسیار مهم است (Sipe, 2006: 23-24).

تأملی بر پتانسیل‌های کتاب تصویری آینار تورکوفسکی ... (زهره عبدالهی و دیگران) ۲۴۳

ماهیت کتاب تصویری در واقع نحوه ارتباط و رابطه‌ای پیچیده و ظریف بین دو نوع متن کلامی و متن تصویری است. همانند فریم‌های فیلم سینمایی که یک «وجود متوالی پویا» دارند، تصاویر موجود در یک کتاب تصویری نیز چنین هستند (Sipe, 2006: 36). بر مبنای نظر لوئیس (۲۰۰۱) «کودکان در حال خواندن کتاب‌های تصویری باید مسیریابی را از طریق متن پیدا کنند که کلمات و تصاویر را به هم متصل می‌کند» (Wolfenbarger, Sipe, 2007: 275). نیکولایوا و اسکات (۲۰۰۱) نیز بر این باورند که حداقل پنج راه وجود دارد که کلمات و تصاویر در کتاب‌های تصویری با هم ارتباط برقرار می‌کنند و فرصت‌هایی را برای تجارب و کاوش‌های خوانندگان باز می‌کند:

- ۱) تقارن (Symmetry)؛ کلمات و تصاویر در شرایط مساوی هستند.
- ۲) مکمل (Complementary)؛ هر کدام اطلاعاتی را ارائه می‌دهند.
- ۳) افزایش (Enhancement)؛ هر یک معنای دیگری را گسترش می‌دهد.
- ۴) نقطه مقابل (Counterpoint)؛ کلمات و تصاویر داستان‌های مختلفی را بیان می‌کنند.
- ۵) تناقض (Contradiction)؛ فراتر از روایات مختلف، به نظر می‌رسد کلمات و تصاویر مخالف همدیگر را تأیید می‌کنند.

هر یک از این دستگاه‌ها می‌تواند مبین این امر باشد که متن و تصویر چیزی بیش از اتصال ساده به هم هستند (Wolfenbarger & Sipe, 2007: ۲۷۴). در اصطلاح نشانه‌شناختی، هر بخش از کتاب تصویری به‌عنوان یک نشانه عمل می‌کند و پتانسیل کمک به معنای کتاب را دارد (Sipe, 2006: 23-24). کتاب‌های تصویری بی‌کلام برای برجسته کردن چهار مفهوم مهم در مورد خوانندگان و متون بسیار عالی هستند:

- ۱) خوانندگان معنی را از متون دریافت نمی‌کنند، بلکه آن را ایجاد می‌کنند.
- ۲) متون دارای سطوح سطحی و عمیق معنایی هستند.
- ۳) معنای سطحی مبتنی بر آنچه ظاهر متن می‌گوید، درحالی‌که سطوح عمیق معنا بر اساس معنای متن است. مورد دوم مستلزم درک و تفسیر است.
- ۴) متون پتانسیل تفسیرهای متعدد را دارد (Cicecierski & other, 2017: 125). برگوف (Berghoff) (۱۹۹۳) دریافت که حتی زمانی که متن در دسترس است، خوانندگان از تصاویر برای ایجاد معنای فراتر از متن استفاده می‌کنند (ibid: 126). اگرچه کتاب‌های

تصویری اغلب کوتاه هستند، پتانسیل فوق‌العاده‌ای برای پیچیدگی و الهام‌بخشی به تفکر پیچیده دارند (ibid: 136). یک کتاب تصویری که در زمان ما شکل گرفته است، برای طراحی ایده‌های بصری خود، فراتر از منابع ادبی خود، به مجموعه وسیعی از راهبردهای ترکیبی و رنگی از کل تاریخ هنر غرب و شرق دسترسی دارد (Stanton, 1998: 5).

۷. کتاب‌های تصویری در برنامه فبک

پیش‌تاز کتاب‌های تصویری در برنامه فبک کتاب کارین موریس و جوانا هاینز با عنوان کتاب‌های تصویری شیوه آموزش و فلسفه (Picturebooks, Pedagogy and Philosophy) است. بخش اول کتاب بیشترین اقتباس را در بیان چگونگی کتاب‌های تصویری در برنامه فبک، تحلیل‌ها و توصیفات و پرسش‌ها، چه در متن چه در تصاویر، با بیان شش مشخصه کلی و زیرشاخه‌هایی همراه با کتاب‌های تصویری منتخب این برنامه را تشریح کرده‌اند: بازی با کتاب‌های خطرناک (Playing with Dangerous Picturebooks)؛ نه‌چندان بی‌ضرر (Not So Innocent Picturebooks)؛ رمان‌های فلسفی تا کتاب‌های فلسفی (From Philosophical Novels to Picturebooks)؛ کتاب‌های فلسفی به‌عنوان متن فلسفی (Picture books as Philosophical Texts)؛ احساسات و کتاب‌های تصویری (Emotions and Picturebook)؛ پاسخ‌های ادبی و فلسفی به کتاب‌های تصویری (Literary and Philosophical Responses to Picturebooks) (Murriss, Haynes, 2012: 19-123). کتاب‌های تصویری که به‌منظور فعالیت فلسفی برای کودکان و بزرگسالان مناسب است، فضایی بین دنیای واقعی و دنیاهای ممکن دیگر باز می‌کند و به شناخت آزادانه از نظرات فلسفی کمک می‌کند، گاهی اندیشه‌های پست مدرن مورد استفاده قرار می‌گیرند، کتاب‌هایی که مورد استفاده قرار می‌گیرند، اغلب سرگرم‌کننده، کمتر جدی و دربرگیرنده طنز، تصور کارین این است که کتاب‌هایی بیش‌تر مناسب گفت‌وگوها و مباحثات فلسفی هستند آن دسته از کتاب‌هایی هستند که مانند آینه‌ای برای بزرگ‌ترها، می‌تواند حالت خودانتقادی را در آن‌ها تقویت کند (Murriss, Haynes, 2012: 19-123). محتوای کتاب تصویری اغلب مکالمات فلسفی را برمی‌انگیزند، «زبان زبان‌ها، تمرکز بر چیزی بزرگ‌تر از قضاوت‌ها، یعنی معیار آن قضاوت‌ها»، این معیارها به نوبه خود، با معیارهای دیگری که با معیارهای دیگر و غیره در هم تنیده‌اند، درهم آمیخته می‌شوند، این فرآیند «جذب‌کننده، هیجان‌انگیز، روشن‌گر» است. آن‌ها جستارهایی را ایجاد می‌کنند که به جای یادگیری، بر درک، به جای حقیقت، بر معنا تمرکز می‌کنند، که باعث پرسش مفهومی می‌شود. خواندن کتاب‌های تصویری از نظر فلسفی شامل

فرآیندی نیست که بفهمیم تصاویر چه چیزی را نشان می‌دهند یا به معنای واقعی کلمه نشان می‌دهند، بلکه نیاز به حساسیت در کنار هم قرار دادن آنچه گفته شده و ناگفته است، دارد (Murris, 2016: 1-8). در این محتوا به معیارهایی چون پرداخته شده که با مثال به کتاب شب‌گرد به بیان برخی از معیارها مورد بیان، از نظر کارین موریس و هاینز تبیین شده. در بخش کتاب‌های خطرناک، معیار بدن‌های مشتاق برای عشق، یکی از ویژگی متون کارناوالسکی را مطرح می‌کند، که فضایی است، به بدن انسان داده می‌شود: غذا و نوشیدنی، فرم بدن، جنسیت و عملکردهای دفع کننده. ما متوجه شده‌ایم که بدن به شدت در تألیفات تورکوفسکی حضور دارد، در بخش کتاب‌های تصویری نه چندان بی‌ضرر، معانی مبهم، معیار مورد توجه دیگر بود. به‌طور مثال: کتاب شب‌گرد اغلب به عنوان یک متن کارناوالسکی، وقفه کوتاهی از هنجارهای اجتماعی ارائه می‌دهد. در شهری که مارلوت زندگی می‌کند، دو کودک که از قیدو بندهای معمول اجتماعی، که رفتار او در جهان را تحت عنوان تعقیب و گریز تعریف می‌کند، رها است. از این گذشته، آن دو کودک بدون اجازه والدین، مارلوت را تعقیب می‌کنند، هنوز اولین اصل آزادی را نیاموخته‌اند، آزادی عمل محدود به حقوق دیگران است (Murris, Haynes, 2012).

نقش علامت‌ها و نشانه‌ها در شب‌گرد ممکن است مبهم‌تر از آنچه دو کودک و دیگران تشخیص داده‌اند، باشد. از این گذشته، هنگامی دو کودک حضور مارلوت را حس می‌کنند، تصمیم می‌گیرند او را تعقیب کنند و وقتی نگاه مارلوت را در درگاه می‌بینند تصمیم می‌گیرند دوباره او را تعقیب کنند و این نشان دهنده ارتباط علی (علت و معلول) است، در تبیین معیار منتخب از رمان‌های فلسفی تا کتاب‌های تصویری، تصاویر ابتکارآمیز، تصور یا تخیل، مورد توجه بود. کتاب‌های فلسفی به عنوان متن فلسفی در بردارنده معیار تصور افقی و عمودی است. کتاب تصویری شب‌گرد نه تنها به صورت افقی، خواننده را در تماس با حوادث یا مکان‌ها یا اشخاص یا مشکلاتی که با آن‌ها روبرو نشده است، به بار می‌آورد بلکه همچنین، به اصطلاح به صورت عمودی، تجربه‌ای عمیق‌تر، واضح‌تر و دقیق‌تر از آنچه در زندگی اتفاق می‌افتد را به دنبال خود دارد، احساسات و کتاب‌های تصویری، هوشمندی احساسات و ادراک را بیان می‌کند، همچنین در بیان پاسخ‌های ادبی و فلسفی به کتاب‌های تصویری، کتاب‌های تصویری را به عنوان آثار هنری نگاه می‌کنند، همان‌طور که آندره مالرو (Andrew Malraux) کتاب‌های تصویر را به عنوان موزه‌های بی‌دیوار مطرح می‌کند. که هر کدام بار معنایی، تحلیلی و توصیفی دارند. از این رو کتاب‌های مورد ملاک در برنامه فبک، کتاب‌های تصویری هستند که

برای تحقیق فلسفی مناسب، در برناردۀ بخش‌یاز ملاک‌های تعریف شده و همچنین بار معرفتی، اخلاقی و سیاسی، زیبایی شناختی دارند، است (Murriss, Haynes, 2012: 19-123).

۸. آینار تورکوفسکی و کتاب شب‌گرد

آینار تورکوفسکی، تصویرگر و داستان‌نویس در سال ۱۹۷۲ در کیل در شمال آلمان به دنیا آمد. آینار دوران کودکی خود را در فارن (Fahren)، شهر کوچکی در پروبستی (Provost) در نزدیکی کیل (Kiel) گذراند. پس از پایان تحصیلات متوسطه دوره کارآموزی هنری خود را به‌عنوان طراح صحنه گذراند. هنر و زیست‌شناسی فرا گرفت، اما پیش از آن در سال ۱۹۹۸ در دوره‌های تصویرگری رودیگر استوی (Rüdiger Stoye's) در دانشگاه علوم کاربردی هامبورگ پذیرفته‌شده بود در مارس ۲۰۰۵ او کتاب تصویری ارائه شده به عنوان پایان نامه خود، کتاب تاریک و به طرز مشکوکی آرام بود (It was dark and suspiciously quiet)، را ارائه داد (URL 1). تورکوفسکی با کارهای فیلگرانی (filigree) خود، پایان‌های نهایی و ظرفیت بی‌نهایت غافل‌گیر کننده، جایگاهی را در نردبان چهره‌هایی، مانند: اکل کریس ون آلسبورگ (Chris Van Allsburg) آمریکایی و شان تان (Shaun Tanre) استرالیایی به دست آورده است. آینار به عنوان نویسنده و تصویرگر با تدریس در HAW و مدرسه عالی هنر موتسیوس (Muthesius) در کیل کار می‌کند، همچنین در نمایشگاه‌ها، گفت‌وگوها و کارگاه‌های آموزشی در نقاط مختلف جهان شرکت می‌کند (URL 3).

آثار تورکوفسکی جهانی است که عناصر متضاد را در خود جمع کرده است و این مسئله خود را در تکنیک تصاویر سیاه‌وسفید و همچنین استفاده از ساختارهای ثابت و عناصر تصادفی نشان می‌دهد. بنا بر گفته فون ونسا دیاز (Von Vanesa Díaz) منشأ الهام نویسنده الهی و همچنین برخاسته از ذات هنری اوست. اگرچه منشأ آن مبهم و رازآلود است، اما بدون آن‌که ایده در ذهن خلاق به دام افتاده یا از سوی دیگر شناسایی شود، الهام‌بخشیدن جزئی اساسی از کار هنرمند است، الهام و اثر دو بخش جدانشدنی از آثار تورکوفسکی هستند (URL 2). آثار آینار با فضای مرموز و شگفت‌آور مرزی بین رئالیسم و سورتالیسم است که به لطف شیوه ویژه‌اش برای مخاطب تأمل برانگیز است. تورکوفسکی در آثارش بیننده را به تفکر و تحلیل، تفسیر، تعمق می‌کشاند و می‌خواهد فضاهایی را برای استراحت ایجاد و شما را به خیال‌پردازی و فلسفه پردازی دعوت می‌کند. او به خواننده فرصت می‌دهد تا سؤالات خود را هنگام دیدن تصویرسازی‌ها بپرسد (URL 3). اثری که در این پژوهش مورد بررسی قرار می‌گیرد شب‌گرد

تأملی بر پتانسیل‌های کتاب تصویری آینار تورکوفسکی ... (زهره عبدالهی و دیگران) ۲۴۷

(*Die Nacht Wanderin*) نام دارد که تورکوفسکی نوشته و تصویرگری کرده است. این کتاب در ژانر ادبی داستانی طبقه‌بندی می‌شود و انتشارات میکس ویژن (Mixtvision Mediengesellschaft) در سال ۲۰۱۵ آن را به زبان آلمانی منتشر کرده است. (Mbh, Mixtvision Medienges.Mbh) شب‌گرد یک کتاب تصویری فوق‌العاده برای گروه‌های سنی متفاوت است. تورکوفسکی در این کتاب داستان دوازده شب تابستانی را با تصاویر سیاه‌وسفید و با نگاهی عمیق و کلماتی لطیف به زبانی معمایی، شاعرانه و فوق‌العاده الهام‌بخش از نگاه دو کودک روایت می‌کند. ماجرا با حضور مستأجری جدید، به نام خانم مارلوت، به اتاق زیرشیروانی خانه‌ای در خیابان الم شروع می‌شود. ورود سحرآمیز مارلوت، با صداهای نوشتاری متن، اعجاب‌انگیز جلوه می‌کند و بچه‌ها، در پی کنجکاوی کودکانه، همسایه خود را تعقیب می‌کنند و هر شب به واسطه تعقیب مارلوت با حضور در محیط‌های مختلف دنیای پیرامون زندگی خود متفاوت‌تر و عمیق‌تر تماشا و به آن فکر و در آن تفکر می‌کنند. در پایان داستان خانم مارلوت بدون هیچ توضیح و نشانی از اتاق زیرشیروانی، با تمام شب‌های سحرآمیز که به‌طور کشید، می‌رود.

۹. تحلیل اثر

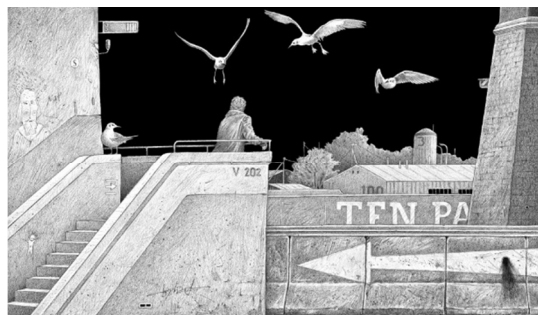
درک تصویر یک تفکر است که به‌واسطه ادراک دریافت می‌شود. کتاب منتخب تورکوفسکی کیفیات و محرک‌های عینی دارد که انواع تفکر بیان‌شده در برنامه فبک را می‌توان در آن دید. برنامه فبک به‌واسطه برانگیختن تفکر، تفکر خلاق، تفکر انتقادی، تفکر مراقبتی و تفکر فلسفی در ذهن مخاطب و به‌واسطه ارتباط محتوا و تصاویر با توجه به علوم مختلف در حوزه اخلاق، اجتماع، علوم تجربی و روان‌شناسی و ... به تفکر نظم می‌بخشد که توجه مخاطب را نیز به اجزای تشکیل‌دهنده ترکیب‌بندی در تصویر جلب می‌کند. از این رو محتوا و عناصر تصویری در کتاب‌های تورکوفسکی از منظر برنامه فبک، به‌ویژه رویکرد کتاب کتاب‌های تصویری شیوه آموزش و فلسفه مورد بررسی قرار گرفت. در این میان کتاب شب‌گرد با توجه به بیان احساسات و توجه به ادراک، تصاویر ابتکارآمیز، تخیل آمیز، تفکر برانگیز مورد مطالعه موردی و مفهومی قرار گرفت. در کتاب شب‌گرد مفهوم «مشاهده کردن یا دیدن» تشخیص داده شد. علائم و نشانه‌های بیان‌شده که چالش‌ها و تأملات فراوانی را با نهاد اجتماعی علم و فرآورده‌های علم و اکتشافات علمی به همراه دارند، در محتوا و تصاویر، پیدا و پیام کتاب‌ها بیان شدند. در ادامه، با طرح جداولی، پرسش‌هایی، هم در محتوا هم تصویر، جهت پرورش

خلاقیت، درک اخلاقی و پرورش توانایی مفهوم‌یابی بر مبنای پاسخ‌های ادبی و فلسفی به کتاب‌های تصویری در محتوا و تصویر کتاب‌های موردنظر بیان شده‌اند.

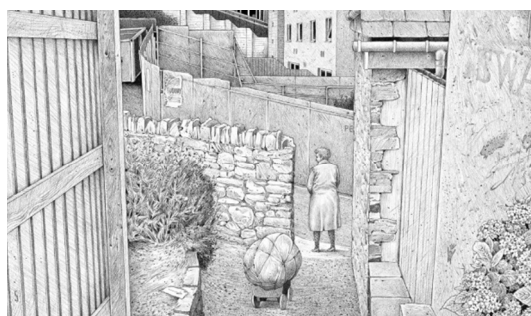
یکی از موضوعات اصلی داستان شب‌گرد مفهوم مشاهده و دیدن، انواع آن و پرسش‌هایی است که درباره این مفهوم می‌توان طرح کرد. مشاهده (Observation) کنشی است فعالانه به این معنا که مشاهده‌گر نمی‌تواند منفعلانه در مقابل سوژه مورد مشاهده قرار گیرد و ادعا کند که هر آنچه را که می‌توانسته و باید مشاهده می‌کرده، مشاهده کرده است. مشاهده مربوط به حس بینایی نیست. ما با دیگر حواس خود نیز مشاهده می‌کنیم (شیخ رضایی، ۱۳۹۴: ۱۰۸). نکته مهم درباره مشاهده این است که در آن، تمرکز بر دیدن «چگونگی» وقوع پدیده‌هاست و نه بر یافتن «چرایی» و «علت» رخ دادن آن‌ها. هدف مشاهده این است که چیزی دیده شود که در جهان خارج واقعیت دارد و می‌تواند مورد توافق عمومی قرار گیرد، نه آن دلایل و نظریه‌هایی در توضیح چرایی رخ دادن پدیده‌ها بیان می‌شود. چنین نیست که همه کسانی که چیز واحدی را می‌بینند، جنبه‌های یکسانی از آن را مشاهده کنند (همان: ۱۰۹).

کتاب شب‌گرد دقت مخاطب را در نگاه کردن به تصاویر از طریق محتوایی احساسی با بیان آواها و دقت در پیرامون و دیدن چگونگی رخدادها، فهمیدن و درک کردن از طریق نگاه کردن به محیط اطراف و چگونگی انجام دادن فعالیت‌ها بالا می‌برد. در داستان، عدم نگاه کردن دقیق به خاطر پنهان شدن هر چیزی در تاریکی شب (در شب اول)، چگونگی به وجود آمدن نورها (در شب پنجم)، یا این که دقیقاً نمی‌دانستند که مارلوت مثل خودشان به دریا و نور قشنگ کشتی‌ها نگاه می‌کند یا به مرغ‌های دریایی یا حتی مثل خود بچه‌ها به بندر نگاه می‌کند؟ (در شب ششم) (تصویر ۱) (جنبه یکسانی در نگاه کردن با آن‌ها دارد) یا به جای دیگری نگاه می‌کند. همان‌طور که مشاهده‌گر نمی‌تواند همه چیز را توضیح دهد یا نام ببرد. همچنین، خانم مارلوت بیرون حیاط خود ایستاده و کوچه و محیط اطراف را می‌نگرد (در شب دوم) (تصویر ۲)، فضای خالی حیاط با یک چرخ و وسیله‌های روی آن در ترکیبی افقی محیط داخلی خانه و کوچه‌ای شیب‌دار را نشان می‌دهد که با خطوط عمودی و ترکیب اریب نرده‌ها هیجانی تحریک‌کننده همراه است که نگاه مخاطب را روی مارلوت نگه می‌دارد؛ گویی به این فکر می‌کند که از زاویه نگاه خود این محل یا محیط را به بچه‌ها نشان دهد. گویی با این ترکیب‌بندی دعوتی برای دیدن شهر و اعمال خانم مارلوت در مخاطب ایجاد شده است.

تأملی بر پتانسیل‌های کتاب تصویری آینار تورکوفسکی ... (زهرا عبدالمهی و دیگران) ۲۴۹

تصویر ۱. صفحه ۱۳، شب ششم. شب‌گرد، (۲۰۱۵).

تصویر ۲. صفحه ۵، شب دوم. شب‌گرد، (۲۰۱۵).

در تصویری دیگر دو کودک دیده می‌شود (در شب سوم) که با توجه به ویژگی متون کارناوالسکی، فرم بدن، ریشه‌یابی روایت‌ها در نیازها و خواسته‌های بدن، گویی از پشت دیواری به آن‌طرف‌تر نگاه می‌کنند که حالتی خمیده دارند و پشت به تصویر هستند (تصویر ۳). فرم بدن آن‌ها مخاطب را دعوت به نگاه به تمام کتاب می‌کند، گویی محرکی است برای تصور کردن آن چیزی که تصویر نشده، اما تجسم کردنش ممکن است. این بخشی از جذابیت آثار تورکوفسکی است که شیوه زندگی کودکان عمدتاً شامل بدن و بازی می‌شود. دیوید لوئیس بر رابطه ویژه بین کتاب تصویری، خوانندگان خردسال کتاب و مفهوم بازی تأکید دارد. اگر بزرگسالان به اندازه کافی قدرت پذیرش داشته باشند، احساس سرگرمی و نشاط کودکان می‌تواند به بزرگسالان برای کنار گذاشتن عادت‌های فکری حک شده در ذهنشان در مورد کتاب‌های تصویری کمک کند. بازی با آنچه «نادرست» است کمک می‌کند تا در مورد آنچه «مناسب» است فکر کنند و این موضوع «تقریباً همیشه مفرح» است. همان‌گونه که لوئیس با

زبانی فصیح و رسا بیان می‌کند، «کسی که می‌خندد، شیء را به دستان نترس آزمایش تحقیقی می‌رساند» (Murriss, Haynes, 2012).

تصویر ۳. صفحه ۷، شب سوم. شب‌گرد، (۲۰۱۵).

تصویر ۴. صفحه ۱۹، شب هشتم. شب‌گرد، (۲۰۱۵).

حس (Sense) در زبان انگلیسی به معنی «گنجایش فیزیولوژیک یک موجود زنده برای ادراک است». بر اساس تعریف سستی که ریشه آن به ارسطو برمی‌گردد، پنج حس در انسان وجود دارند: «بینایی، شنوایی، بویایی، چشایی و آوایی» که به آنها «حواس پنج‌گانه» می‌گویند (URL 4). در داستان، توصیفی از شب هشتم آمده است، هیچ تعقیبی مثل تعقیب دیگر نبود، هر دفعه این خانم به‌جای جدید می‌رفت، به همین دلیل آن‌ها وسایلی نظیر کفش، لباس‌های تیره‌رنگ، چراغ‌قوه و مقداری مواد غذایی برای خودشان آماده کرده بودند و به‌شکلی منظم کنار کمدشان گذاشته بودند تا زمانی که آن خانم از منزل خارج می‌شود، او را تعقیب کنند. بچه‌ها با شنیدن صدایی تصور می‌کنند که او رفته است، پس به حیاط می‌روند تا او را تعقیب کنند، اما متوجه می‌شوند که او اصلاً بیرون نرفته و دقیقاً روبروی بچه‌ها ایستاده و آن‌ها نگاه می‌کند و

تأملی بر پتانسیل‌های کتاب تصویری آینار تورکوفسکی ... (زهره عبدالهی و دیگران) ۲۵۱

یک لبخند دوستانه تحویل آن‌ها می‌دهد که این لبخند (تمثیل) بسیار جذاب بوده است. در آن لحظه کسی به فکر تعقیب نیست و تنها چیزی که آن لحظه می‌شد گفت، این بود که «خانم مارلوت یک حال خوبی داشت» (تصویر ۴). به خاطر هیجان زیاد بچه‌ها برای تعقیب خانم مارلوت، اشتباهی در شنیدن صدا پیش می‌آید، این صدا ادراکی برای دیدن خانم مارلوت بود و به همین دلیل آن‌ها به اشتباه با شنیدن یک صدا به دنبال مارلوت رفتند. شما فکر می‌کنید آیا یک صدا شما را به اشتباه می‌اندازد؟ آیا صداها در تشخیص چیزی به ما کمک می‌کنند؟ ما قبل از این‌که بشنویم، می‌بینیم و ضرب‌المثل معروف و پرکاربرد «شنیدن کی بود مانند دیدن» نیز مصداق آن است. تناقضی هستند فراتر از روایات مختلف و به نظر می‌رسد تصاویر مخالف هم را تأیید می‌کنند.

تصویر ۵. صفحه ۱۶ و ۱۷، شب هفتم. شب‌گرد، (۲۰۱۵).

تصویر دیگر نقاشی‌هایی از نشانه‌هایی بود که مارلوت برای همه گذاشته بود (تصویر ۵-۶). تورکوفسکی با آگاهی از نشانه‌ها مخاطب را به دقت در آن نشانه‌ها وامی‌دارد، انگار این نشانه‌ها دعوتی است برای دیگرگونه دیدن، مثل تصویر فیل که خرطوم آن تبدیل به دسته شد. آیا تبدیل

خرطوم فیل به دسته باعث می‌شود ما تخیل کنیم و جور دیگری ببینیم؟ آیا خرطوم فیل وسیله‌ای نگهدارنده است؟ (تصویر ۵) در نشان تصویری تحرک داشته باشید، آیا می‌توان با راه رفتن روی ابر تحرک را تجربه کرد؟ صدای جغجغه‌ها چگونه می‌آید؟ چطور می‌شود تعادل داشت؟ آیا روی رأس چیزی قرار گرفتن تعادل ایجاد می‌کند؟ آیا تصویر آدمک ایستاده روی لبه دسته تعادل را نشان می‌دهد؟ متن و تصویر در این فریم، نقطه مقابل هم هستند. کلمات و تصویر داستان‌های مختلفی دارند.

تصویر ۶. صفحه ۱۵، شب هفتم. شب‌گرد، (۲۰۱۵).

تصویر ۷. صفحه ۲۵، شب یازدهم. شب‌گرد، (۲۰۱۵).

در شب یازدهم در متن آمده است: «اما همه چیز آسون نیست که اسم ببریم و توضیح بدیم، بعضی چیزها نامفهوم و مرموز باقی می‌ماند، بعضی از شب‌ها را ما خیلی دوست داشتیم»، در تصویر (تصویر ۷) مارلوت را نشان می‌دهد که لبه رودخانه نشسته، دستان خود را بر زمین زده است و به رودخانه نگاه می‌کند. نگاه گربه‌ای از کنار پل رودخانه، جریان آب و ترکیب اریب رودخانه و تعمق مارلوت در خودش مخاطب را درگیر می‌کند. آیا مارلوت دوست بچه‌ها بود؟

آیا بچه‌ها متوجه گشت‌وگذارهای خانم مارلوت شدند؟ اگر با دیگران گفت‌وگو نکنید، آیا متوجه منظور و اعمال و رفتارشان می‌شوید؟ آیا مارلوت احساس غم و تنهایی را تداعی می‌کند؟ متن و تصویر در این فریم، مکمل هم هستند و هرکدام اطلاعاتی را ارائه می‌دهند. تجربه دیدن چیزی بیش از یک تجربه ساده احساسی است. مغز انسان پر از تجربه‌ها و خاطره‌هایی است که در آن حک و طبقه‌بندی شده‌اند. هر تجربه‌ای از دیدن، خاطره‌ها و رویدادهایی را در ذهن بیدار می‌کند و درنهایت، روابط عاطفی و آگاهانه‌ای میان اثر و مخاطب اثر می‌آفریند (قبایی، ۱۳۸۷: ۳۰). تصاویر کتاب با فریم‌های افقی و نمایش منظره‌های متفاوت و ترکیب‌بندی‌های پر سکون و کمی اریب مخاطب را آگاهانه در رؤیای عمیق مارلوت و بچه‌ها می‌برد. تمامی نمادها و فلش‌ها و... در تصویر نگاه را به سمت اعمال و شخصیت مارلوت دقیق می‌کند؛ همان‌طور که چشم و گوش و حواس بچه‌ها تماماً سمت مارلوت بود.

جدول ۱. مفهوم مشاهده و دیدن در کتاب شب‌گرد

مفهوم	متن	تصویر
مشاهده و دیدن	- دیدن و مشاهده کردن چیست؟	- چرا با دیدن خانه زیرشیروانی بچه‌ها فکر می‌کردند این خانه محل اتفاقات جدیدی است؟
	- چرا بچه‌ها نمی‌توانستند به‌خوبی اتفاقات را مشاهده کنند؟	- آیا تصاویر کتاب متفاوت از تصویری است که قبلاً دیده بودید؟
	- آیا ممکن است با شنیدن صدا متوجه چیزی شد یا آن را شناخت؟	- آیا با نگاه کردن به تصاویر کتاب شب‌گرد می‌شود صدایی شنید؟
	- آیا صداها حرکت می‌کنند و حرکت صداها دیدنی است؟	- آیا با حرکت داشتن یک فرم و یک شیء در تصاویر کتاب شب‌گرد می‌توان صدای آن را شنید؟
	- آیا بچه‌ها با نگاه کردن به خانم مارلوت متوجه چگونگی راه رفتن و حرکت او می‌شدند؟	- آیا تصاویر باعث می‌شوند ما جور دیگری به پدیده‌ها و موجودات نگاه کنیم؟
	- آیا هیجان‌زدگی باعث می‌شود ما نتوانیم به‌خوبی نگاه کنیم؟	- آیا موقع دیدن تصاویر یک کتاب باید عمیق نگاه کنیم؟
	- اگر هیچ‌کدام از حواس را نداشتیم آیا ممکن بود چیزی را بشناسیم؟	- آیا با احساس دیدن و استفاده از همه حواس شنیداری، دیداری، لامسه و... در نگاه کردن ما به تصاویر شب‌گرد تأثیر دارد؟
	- آیا ممکن هست کسی از خودش نور پخش کند؟	- خانم مارلوت چطور می‌توانند به وجود آورنده نور باشند؟
	- آیا نورها در نگاه کردن به اطراف باعث تفاوت در دیدن می‌شود؟	- آیا تصاویر تیره و روشن و اجسام نورانی و تاریک در نگاه کردن و احساس ما به تصاویر تأثیر دارد؟
	- آیا ممکن است چیزی را ببینید درحالی‌که آن چیز آنجا حضور ندارد؟	- آیا با نگاه کردن به تصاویر متوجه حضور شخص یا چیزی می‌شویم که در تصویر نیست؟
- اگر یکی از حواس ما نادیده گرفته شود آیا در نگاه	- آیا صدای جیرجیر، مرغان دریایی و کشتی‌ها بدون استفاده از	

شماره	متن	تصویر
	کردن به اطراف تأثیر دارد؟	حس شنیداری و فقط با نگاه کردن به تصویر شنیده می‌شود؟
	- آیا دوری یا نزدیکی، فاصله داشتن با چیزی روی نگاه کردن تأثیر دارد؟ چرا؟	- چرا گاهی خانم مارلوت، مناظر و... به‌طور کامل در تصاویر از نگاه بچه‌ها دیده نمی‌شد؟

۱۰. نتیجه‌گیری

همان‌طور که در این پژوهش اشاره شد، کتاب‌های تصویری در «برنامه فلسفه برای کودکان» می‌توانند محرکی قدرتمند برای ایجاد کندوکاو فلسفی باشند و ظرفیت لازم برای گنجاندن مفاهیم و پرسش‌های فلسفی را در اختیار قرار دهند؛ اما چه کتابی یک کتاب تصویری فکری خوب است و بیشترین تناسب را با اهداف برنامه فبک از نظر کارین موریس دارد که مستلزم داشتن درکی درست از مفهوم فلسفه و فلسفه‌ورزی در این برنامه است. در برنامه فبک آن دسته از کتاب‌های تصویری را استفاده می‌کنیم که ویژگی زیباشناسانه دارند و احساسات و ادراکات خواننده را درگیر می‌کنند. کتاب‌هایی که چنین خصیصه‌ای دارند، درک بهتری از مفاهیم در محیط را سامان می‌بخشند. فلسفه در برنامه فبک به‌عنوان یک تحقیق و کندوکاو مطرح است که در پی دلیل است. داستان‌های تصویری نیز که ابزار تفکر و ایجاد حلقه کندوکاو هستند باید بیانگر همین شیوه و رویکرد به تفکر و فلسفه ورزیدن باشند. این داستان‌ها باید به لحاظ فرم و محتوا فلسفی باشند.

در این پژوهش از کتابی استفاده شده که ویژگی زیباشناسانه دارد و احساسات و ادراکات خواننده را درگیر می‌کند. کتاب‌های تصویری دایره وسیعی از اتفاقات مختلف را نشان می‌دهند و می‌توانند حوادثی مانند کنجکاوی در مورد همسایه، دور شدن کودکان از منزلشان، روابط متقابل میان کودکان و بیگانگان یا شخصیت‌هایی متفاوت را توصیف کنند. برخی دیگر به طرح سؤالاتی درباره خوبی و بدی، ایجاد احساسات، یا این مسئله منجر شوند که احساس شنوایی چه تأثیری بر ادراک کلی دارد. کتاب شب‌گرد تورکوفسکی از آن جهت ارزشمند است که تمی رمزآلود و نمادین دارد و منحصرأ روی احساسات تمرکز نمی‌کند. گفت‌وگوهای کتاب باعث می‌شود که خواننده مفهوم کنجکاوی، دیدن و علائم را دریابد و سؤالاتی را درباره حقیقت بپرسد که باعث پذیرش و درونی شدن موضوع شود، مثل این‌که هر چیزی در تاریکی با نور ماه یا نور اشیاء قابل مشاهده است.

نکته اخلاقی داستان، این مضمون است که زندگی در جریان است و به پیش می‌رود. وقتی که به کودکان اجازه داده شد مفهوم خاص خود را بیان کنند و فضای لازم برای اندیشیدن به آن‌ها داده شده، تفکر در متن و تصاویر در ذهن کودکان رخ می‌دهد. کودکان، ما را با تئوری‌هایی شگفت‌زده می‌کنند که برای بیان مفاهیم منطقی داستان بیان می‌کنند، مثلاً توضیحات کودکان درباره این که چگونه ممکن است بعد از دیدن خانم مارلوت، بازم او را تعقیب کنند؟ هرچند ممکن است تعقیب بچه‌ها باعث ایجاد اضطراب و نگرانی در بین برخی بزرگسالان شود. این کتاب احساسات و افکار عمیقی را درگیر می‌کند، هنر تجسمی بچه‌ها را قادر به بیان احساساتی می‌کند که خودشان هنوز قادر به بیان آن نیستند. ما دریافته‌ایم که کتاب‌های تصویری مفهومی مملو از نگاه زیباشناختی برای آموزش ما فراهم می‌کنند. در آلبوم‌های تصویری ذهن انسان روایت‌ها را می‌سازد و همچنین تصاویر با استفاده از ساختار روایی قابل فهم می‌شوند. به تعبیری عمیق، همان‌طور که فیلسوف، مارک جانسون، به آن اشاره می‌کند؛ ما داستان‌هایی هستیم که زندگی می‌کنیم. برای درک داستان‌ها در برنامه فبک از مخلوط پیچیده‌ای از عقل، احساسات، تخیل و همچنین بدن استفاده می‌کنیم. هدف کتاب‌های تصویری را از طریق لمس، بینایی، بویایی و شنوایی احساس می‌کنیم. کتاب شب‌گرد در مفهوم مشاهده و دیدن و کنجکاوی و همچنین مفهوم علائم و نشانه‌ها را از طریق ادراک مختلف با درگیر کردن احساسات مخاطب بیان می‌کند که از جمله پتانسیل‌های آثار تورکوفسکی برای استفاده در برنامه فبک هستند. دلایل ارائه‌شده در تحلیل کتاب‌های تورکوفسکی برای استفاده از روایتی مانند شب‌گرد به‌عنوان یک متن فلسفی می‌تواند چنین باشد:

- خواننده می‌تواند به‌صورت افقی با دو کودک داستان درگیر شود. ما با دنیای منطقی دیگری آشنا می‌شویم و با وجود شخصیت مارلوت با رویدادهایی روبرو می‌شویم که قبلاً ناشناخته بودند.
- کودکان می‌توانند به‌صورت عمودی درگیر شوند. این تجربه دیدن عمیق‌تر، واضح‌تر و دقیق‌تر از بسیاری از اتفاقات زندگی است.
- تخیلات اخلاقی و اجتماعی ما درگیر می‌شود.
- بچه‌ها نوعی کنجکاوی کودکانه در رابطه با همسایه خود دارند.
- موقعیت احساسی و داستانی باعث می‌شود به شخصیت‌هایی مانند خانم مارلوت اهمیت دهیم و خواننده را بر آن می‌دارد تا دریابد که در آخر کجا رفته است. محتوای آثار

تورکوفسکی به‌دوراز سادگی است و شامل استدلال‌های روشن و جدا از هم نیست و شامل تناقضات نیز می‌شود؛ همانند زندگی واقعی. معانی نامشخص و پیچیدگی رمزآلودی دارد که می‌توان در برنامه فبک مورد مطالعه قرار داد.

پی‌نوشت

۱. این مقاله مستخرج از پایان‌نامه برای اخذ مدرک کارشناسی ارشد تصویرسازی از دانشگاه هنر ایران با پژوهش نویسنده اول، با عنوان «مطالعه آثار آینار تورکوفسکی از منظر برنامه فلسفه برای کودکان (فبک)» است. نویسنده دوم استاد راهنما و نویسنده سوم استاد مشاور این پایان‌نامه بوده‌اند.

کتاب‌نامه

- باقری‌نوع‌پرست، خسرو. (۱۳۹۴). فبک در ترازو (نگاهی انتقادی از منظر فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی). تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- پیرانی، ذبیح؛ سرمادی، محمدرضا؛ سیفی، محمد؛ عبدالله‌پور، رویا. (۱۳۹۸). «تأثیر برنامه فلسفه برای کودکان (فبک) به نگرش اخلاقی دانش‌آموزان و تبیین مؤلفه‌های آن از منظر قرآن». پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی. س. ۲۷، ش. ۴۳: ۱۱۳-۱۴۳.
- شیخ‌رضایی، حسین. (۱۳۹۴). علم‌ورزی در حلقه کاندوکاو. تهران: پژوهشگاه مطالعات علوم انسانی.
- قبایی، مهسا. (۱۳۸۷). «دیدن را تجربه کنیم». رشد آموزش هنر. ش. ۱۵: ۳۰-۳۶.
- ناجی، سعید. (۱۳۹۰). کاندوکاو فلسفی برای کودکان و نوجوانان (جلد دوم). تهران: پژوهشگاه مطالعات علوم انسانی.
- ناجی، سعید؛ مرعشی، منصور. (۱۳۹۴). «کفایت فلسفی در داستان‌های فلسفه برای کودکان و نوجوانان». تفکر و کودک، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی. س. ۶، ش. ۶: ۸۷-۱۱۱.
- ناجی، سعید. (۱۳۹۰). کاندوکاو فلسفی برای کودکان و نوجوانان [گفت‌وگو با پیشگامان]. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- یاری‌دهنوی، مراد. (۱۳۹۴). درآمدهای برنامه فلسفه برای کودکان. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

Ciecierski, L. Nageldinger, J. Bintz, W. Moore, S. (2017). "New Perspectives on Picture Books". *Athens Journal of Education*. 4 (2): 123-136.

Crawford, P. A, Hade. D. (2000). "Inside the Picture, Outside the Frame: Semiotics and the Reading of Wordless Picture Books". *Article in Journal of Research in Childhood Education (Psychology Database)*. 15 (1). 66-80.

تأملی بر پتانسیل‌های کتاب تصویری آینار تورکوفسکی ... (زهرا عبدالهی و دیگران) ۲۵۷

- Driggs Wolfenbarger, C. & Sipe, L. (2007). "A Unique Visual and Literary Art Form: Recent Research on Picture books". *Language Arts*, University of Pennsylvania. 83 (3). 273-280.
- Kidd, B. K. (2020). *Theory for Beginners: Children's Literature as Critical Thought*. New York: Fordham: University Press.
- Lewis, D. (2001). "Reading contemporary picturebooks: Picturing text". London: Routledge. 9.
- Murriss, K. (2016). *Philosophy with Picturebooks*. South Africa: University of Cape Town.
- Murriss, K. Haynes, J. (2012). *Picture books, Pedagogy and Philosophy*. New York: Routledge.
- Serafini, F. (2014). "Exploring wordless picture books". *The Reading Teacher*. 68: 24–26.
- Serafini, F. (2011). "Expanding Perspectives for Comprehending Visual Images in Multimodal Texts". *Journal of Adolescent & Adult Literacy*, 54 (5): 342-350.
- Sipe, R. (2006). "Picturebooks as Aesthetic Objects". *University of Pennsylvania Literacy Teaching and Learning*. 6 (1). 23–42.
- Stanton, J. (1998). "Commentary The Important Books Appreciating the Children's Picture Book as a Form of Art". University of Chicago Press on behalf of the Smithsonian American Art Museum. 12 (2). 2-5.
- Turkowski, E. (2015). *Die Nacht Wanderin*. German: Mixtvision Medienges.
- URL 1: <https://www.literaturfestival.com/autoren-en/autoren-2008-en/einar-turkowski>. 2022-07-10.
- URL 2: <https://www.Einar-Turkowski-Goethe-Institut-Kolumbien>. 2021-11-07.
- URL 3: https://www.deutschlandfunk.de/der-kuenstler-einar-turkowski-von-fischwolken-und.1202.de.html?dram:article_id=408221. 2021-12-7.
- URL 5: [wikipedia.org](https://www.wikipedia.org)، دانشنامه آزاد حس - ویکی. 2022-6-18.